

L'acció antròpica en la marjal de Nules

per Concepció DOMINGO PÉREZ

Dt. de Geografia, Universitat de València.

RESUMÉ

Le littoral valencien présente fréquemment des zones de drainage difficile, terrains de marecages et de lagunes. L'objet de cette étude est de suivre l'évolution de l'incidence humaine sur la transformation et l'utilisation du marais dans la municipalité de Nules.

En plus des données concernant l'occupation romaine et arabe de la plaine, les premiers documents qui se réfèrent au marais comme espace cultivable se remontent au XIVe siècle, et l'assainissement poursuivi au cours des siècles suivants est démontré par des données de parcellement et de cultures: primeurs, arbres fruitiers et aussi les rizières, qui atteindront leur extension maximum au début de notre siècle.

Aujourd'hui, le marais est presque totalement assaini et uniquement dédié aux cultures de primeurs et arbres fruitiers. L'urbanisation qui a été réalisée le long de la côte a aussi son importance à cause de la villégiature traditionnelle des voisins de Nules et du tourisme.

RESUM

El litoral valencià ofereix amb freqüència àrees de difícil desguàs que són, per tant, domini d'aiguamolls, maresmes i albuferes. L'objecte d'aquest estudi és seguir l'evolució de la incidència humana a la marjal del municipi de Nules en la transformació i aprofitament del maresme.

A més a més de les notícies respecte l'ocupació romana i àrab al pla, els primers documents que nomenen la marjal com a espai conreable es remunten al segle XIV, i es demostra el sanejament continuat al llarg dels segles següents amb dades de parcel·lació i de conreus: hortalisses, fruiters i també l'arrossar que assolirà l'extensió més gran a principis del present segle.

Avui, la marjal està gairebé tota sanejada i solament es dedica a conreus d'horta i fruiters. És important també la urbanització que s'ha fet al llarg de la costa, a causa de l'estiueig tradicional dels veïns de Nules i del turisme.

INTRODUCCIÓ

Entre els diversos tipus de costa en què hom pot classificar el litoral valencià (Rosselló, 1969), es presenta reiteradament el caracteritzat per la formació d'un autèntic cordó de sorra o grava que ha originat un postpaís d'aiguamolls, maresmes i albuferes comunicades amb el mar, més o menys factible, a través de goles naturals o artificials.

La zona objecte del present treball correspon al litoral del municipi de Nules. La fotografia aèria (vol de 1957) mostra amb tota netedat la restinga fòssil des de la desembocadura del Millars seguint ininterrompudament cap al sud i desenvolupada, segons sembla, com una fletxa de punta lliure. L'àrea que tanca el cordó litoral des del Millars al Belcaire ofereix aspectes diferents, que es dedueixen tant de l'observació de la fotografia aèria com del mapa geològic de la zona. Els

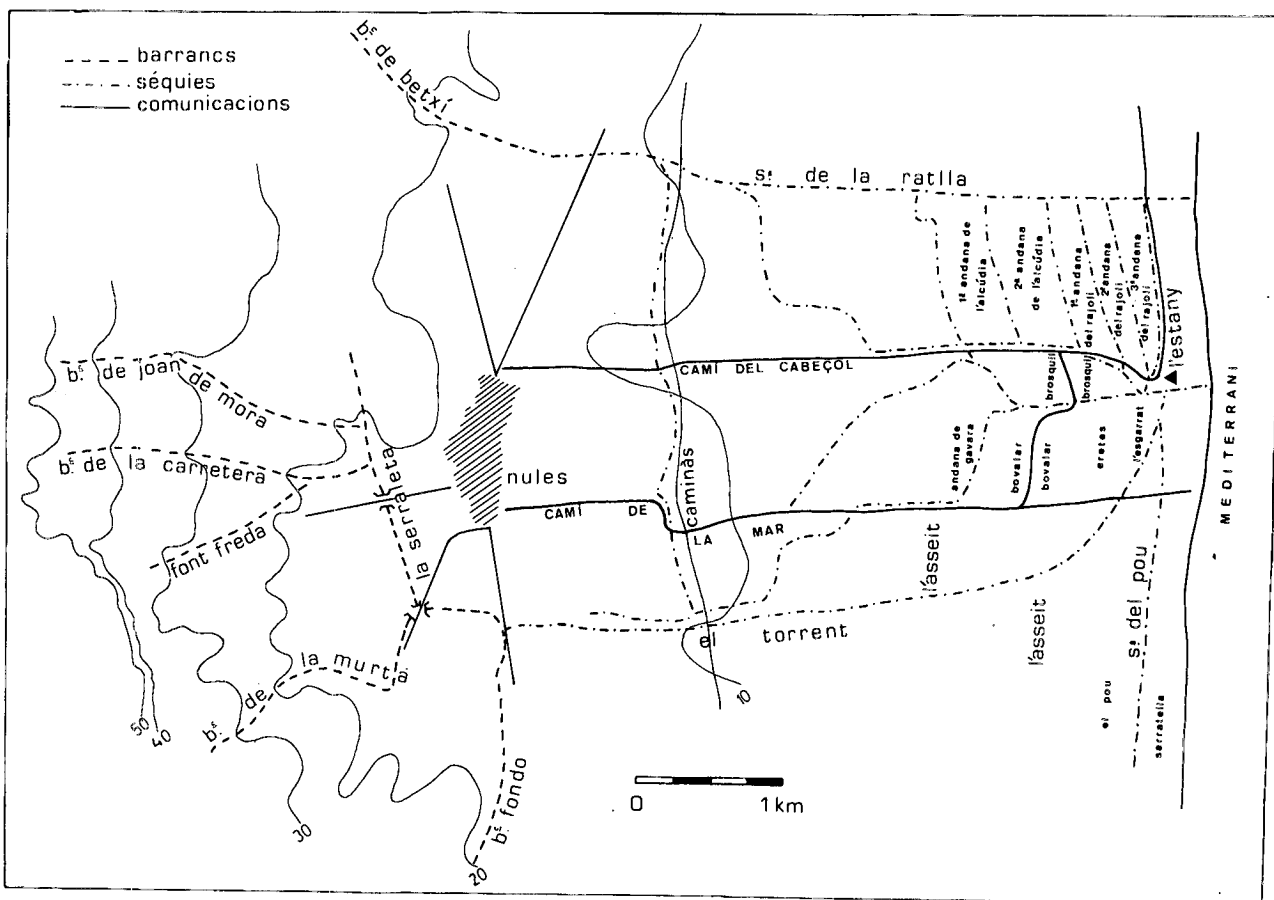
materials holocens formen una franja paral·lela a la restinga que, a partir del sud del port de Borriana, s'eixampla considerablement ocupant una gran superfície en el terme de Nules. Aquests materials estan constituïts per llims bruns solament a la zona de Borriana; a Nules, tot i amb això, apareix una primera orla de sediments llimosos negres propis de l'antiga albufera i, vorejant-la, una segona franja de llims bruns, les característiques continentals dels quals poden fer suposar que llur procedència es deu en part a l'arrossegada de les argiles roges del mantell d'escorrimment circundant.

Aquest considerable entrant de llims bruns i negres pot delimitar la superfície de l'antiga albufera. Potser els aportaments fluvials no hagen tingut en aquesta àrea la importància que s'hi manifesta al nord i al sud, a causa de la desembocadura del riu Sec de Betxi i del Belcaire que constitueixen dos eixos de desguàs molt clars. Entre ambdós el drenatge es dispersa i no presenta una única eixida. És possible que el desguàs s'efectués per diversos barrancs de poca consideració: de la Font Freda, Barranc de Betxi i El Torrent. Avui en dia el drenatge es realitza per una xarxa de barrancs de poca entitat que van enllaçant-se tal i com s'indica en el mapa adjunt i que desemboca en El Torrent, canalitzat en forma de sèquia per a unir-se en la part final a les sèquies de desguassament de la marjal en el canal de la Gola.

D'altra banda, la fotointerpretació permet d'apreciar també una àrea similar a la que ofereixen els materials sedimentaris esmentats i que es manifesta per l'estructura de la parcel·lació. En efecte, les fotografies mostren el domini de la marjal delimitat per un tipus de parcel·les allargassades i estretes i els consegüents canals de desguàs que es contraposen a la parcel·lació observable a la zona interior del mantell d'escorrimment, en el ventall fluvial del riu Sec de Betxi i àdhuc a la restinga.

Aquest podria ésser, doncs, l'àmbit de l'antic aiguamoll, la persistència del qual s'evidencia a través de les notícies que hem aconseguit en realitzar l'estudi que segueix. Fins i tot alguns topònims d'introducció relativament tardana, que designen diverses partides de la marjal, com el Rajadell o el Rajolí (derivats de raig) fan pensar que els afloraments d'aigua subterrània hi constituïen un factor d'alimentació important.

La part més baixa, confluència de les escorrialles, és l'actual Estany, que ha quedat com una relíquia del llac. Sembla que la comunicació amb el mar resultava factible,

Àrea de la marjal de Nules.

segons es desprèn d'algunes notícies que hem arreplegat, encara que referides a èpoques relativament properes. El 1343 es fa concessió d'un carregador a la platja de Nules, de manera que els seus habitants puguin carregar-hi i descarregar-hi blat, vi, ordi, llana i d'altres productes (A.R.V.). La qüestió que hom pot plantejar és on es va fer el carregador o quines condicions mínimes de redòs hom necessitaria per a l'atracament de les barques (cas que s'arribés efectivament a emprar aquest mitjà de comunicació comercial). Potser no sia massa atrevida la hipòtesi que l'albufera o l'Estany fos el punt més escaient per situar aquest moll, si tenim en compte la inhòspita i rectilínia platja que hi ha. Pot recolzar aquesta suposició el fet que la via de comunicació més antiga entre la població de Nules i la mar sia el camí del Cabeçol que va directament a la part nord de l'Estany. En aquest cas, caldria pensar que l'albufera hi mantenia una oberta comunicació amb la mar.

Les notícies posteriors indiquen efectivament la facilitat de penetració marina. Concretament Escolano (1610 t. IV, col. 565) diu que «... en este paraje, el estañio de Nules es de los provechosos del Reyno por las aves y los peces que recibe del mar...» Aquesta situació és la mateixa que hi descriu Cavanilles: «los arenales de aquella playa forman una cuesta suave y junto a ellos hay un lago que es el punto de reunión de los manantiales y humedades de los sitios aguanosos. Sus aguas son puras y la comunicación libre con el mar les facilita el movimiento necesario para que no se corrompan». Situació

diferent de la que es produïa en les marjals d'Almenara on s'embassaven les aigües del Belcaire (Cavanilles, 1795-1798, t. I, p. 160 i 163).

La preocupació per mantenir aquesta fluïdesa de les aigües és constant en el segle passat, sobretot per a evitar les males sanitats que es poguessin esdevenir. Les obres actuals van consistir a canalitzar totes les séquies i escorrialles cap a un canal eixamplat de la Gola que té una amplària de 20 m en el trast final.

L'ACTIVITAT HUMANA

El poblament antic. A desgrat de les dificultats que presenta la bonificació d'aquests terrenys, domini del mareny i l'aiguamoll, l'acció humana ha tingut una considerable incidència en la transformació de l'esmentat medi, sobretot en els dos darrers segles, encara que no és difícil rastrear al llarg de la història sanejaments més o menys intensos per a guanyar aquestes terres per als conreus.

Hom no disposa actualment d'aportacions arqueològiques que poguessin indicar algun tipus d'assentament humà prehistòric com el proper jaciment del fons de l'estany d'Almenara, (Rosselló, 1975) la datació del qual ha permès de formular interessants hipòtesis concretament les que es decanten per l'autoctonia de la troballa i les seues relacions solament a l'època romana, ja que a penes hi ha restes

anteriors al pla; els jaciments corresponents al Bronze o Íbers cauen fora de la superfície de la maresma. Això no descarta que pugui estimar-se aquest poblament, l'activitat del qual es suposa, a la zona que ens ocupa, si més no pel que fa referència a caça i pastures.

És, però, la romanització que marca ja clarament llurs petjades a les parts baixes. La intensitat de la colonització es posa de relleu en l'abundància de troballes arqueològiques, ubicades sempre a l'àrea del glacis que volta la maresma (proximitats de Mascarell, camí dels Albiracs, etc.) i el colofó de la qual es la vila rústica excavada en la partida del Pujol de Benicató (Esteve, 1956), que, segons la constitució i objectes trobats, es considera també residència senyorial de certa categoria. Potser, relacionat amb el topònim *Novlas* (Vicent, 1977), no sia arriscat suposar un poblament dispers d'aquest tipus, encara que la coneixença de l'abast que haja pogut tenir la seua activitat sobre la marjal es trobe dins de la mera conjectura.

La influència de la llarga ocupació musulmana es deixa albirar a través de múltiples indicis. El poblament que s'ha pogut documentar, sia per deixalles arqueològiques o per la toponímia conservada, mostra una profusió d'alqueries o petits llogarets prou abundants a l'ampla zona d'al·luvions del riu Sec de Betxi i del mantell d'escorriments circumdant, amb Borriana com a nucli principal. Tot i amb això, són molt menys nombrosos a Nules i se situen a la vora de la zona de sediments llimosos o bé en petits tossals. Aquest és el cas del poblat del Pujol de Benicató i també dels nuclis de l'Alcúdia i l'Asseit. A Benicató es van localitzar les restes àrabs ja el 1883, encara que es tracta de troballes de superfície. (Revista de Castellón, 1883).

Els topònims de l'Alcúdia i l'Asseit tenen un significat de tossal o petita elevació. Observant el mapa, hom pot considerar amb tota probabilitat que la franja objecte d'activitats de transformació agrícola s'estenia a ambdós costats de la part més deprimida de l'estany, al nord de l'Alcúdia i al sud de l'Asseit, vorejant la zona més aigualosa. Els treballs duts a terme en ambdós indrets serien obres de drenatge per a conrear les terres sanejades.

L'ocupació cristiana. La situació anterior explica les al·lusions concretes a la marjal que es troben a les concessions atorgades després de la conquesta cristiana: «... donamus et concedimus vobis dilectis et fidelibus nostris universis populatoribus de Burriana presentibus et futuris omnes almarzales...» (Maria, 1935) Malgrat que en aquest document de 1273 solament hi trobem la pura menció d'aquest tipus de terreny, pocs anys més tard (1319) és dictat un interessant document referit a Nules i Moncofa, pel qual fa concessió al senyor de Nules el bisbat de Tortosa, de la meitat dels delmes que corresponen a l'església de Tortosa durant 20 anys en ocasió del sanejament i transformació de les marjals: «... et reduciendo marjalia terminorum dicti castris et termini de Manopha ade novam culturam tan in cequius et palafanguis...» (A.S.T.)

A més fa menció dels productes que es conreen i s'han de conrear a la marjal: blat de qualsevol gènere, lli, figues i qualsevol altra classe de fruita. Per últim delimita l'àrea que ha d'ésser objecte de la reducció i que en resum comprèn des d'un primer molló en l'Alcúdia, en línia recta fins a *Salces* de la Ràpita de Moncofa i «des d'aquesta salina» fins a l'afrontació del terme de *Xilxes* (Xilxes). Aquests són els punts avui identificables; entre els quals esmenta altres llocs que no poden localitzar-se perquè es refereixen a una perera que es troba en un rodal de figueres, «una bassa» i «el pou

nou», però que informen sobre conreus i annexos propis de regadiu.

Hom pot concloure, a la vista d'aquestes dades, que hi havia un gran interès a bonificar la marjal i que, en efecte, es tractava d'obres de drenatge tant pels conreus, com per l'evident esment de les sèquies i *palafangues*, que no són més que canals i albellons de desguàs.

El poblament cristià novell que anà instal·lant-se i incrementant-se al llarg dels segles XIV, XV i XVI es desenvolupà aprofitant l'emplaçament de les mateixes alqueries musulmanes de la Vall d'Uixó o la Vilavella, enfront dels pobladors cristians de Nules i Moncofa. L'actual emplaçament de Nules ja es troba documentat el 1245 i 1269 (A.S.V.) i el lloc de Moncofa quedà buit i es donà a poblar el 1255.

Durant aquests segles el sanejament de la marjal és molt intens, segons es desprèn de la situació que apareix a mitjan segle XVI i principis del XVII en els *capatrons de peytes de la vila de Nules* (A.D.C.). Sota el nom de cada propietari es ressenyen les parcel·les i altres béns que posseeixen i que seran objecte de la imposició tributària. El conjunt de terres pot dividir-se en els tres grans grups coneguts de secà, horts i marjal. Normalment les parcel·les de marjal no solen expressar-se amb una mida determinada, sinó que s'esmenten com «una marjal», «una sort», «una veleta». No avaluarem, per això mateix, les superfícies fent càbales que resultarien, potser, massa hipotètiques. Tanmateix, és segura la dada del nombre de parcel·les i llur situació, la qual cosa ens pot ajudar a determinar l'àrea conreada i que, per això, estava drenada més o menys efectivament:

Partida	1558 parcel·les	1607 parcel·les
l'Alcúdia	14	36
l'Asseit	53	95
Brosquil	—	3
Camí del Cabeçol	10	11
Camí de la Mar	5	17
Camí de la Tosca	—	2
l'Escorredor	2	—
la Pedra Mora	2	—
els Quartals	1	2
Rabeig	10	3
Rajadell	9	1
Remolins	3	1
Alqueria de Rius	—	5
Sèquia Roja	1	6
el Serradal	—	13
les Sortanelles	13	2
Sorts de misser Ramon	20	17
Total	165	263

Els topònims, conservats avui gairebé tots, són clarament catalans, llevat dels ja esmentats d'arrel àrab: l'Alcúdia i l'Asseit. El seu significat pot resultar suggeridor. A banda dels comentats al començament d'aquest treball, hi destaquen els al·lusius a zones de malesa o brossa (Brosquil, derivat de brusca), o dedicats a pastura (Bovalar, topònim molt corrent i repetit al llarg de la costa); i l'Escorredor zona de desguassament del tros final d'una sèquia. (Alcover, 1969).

Pràcticament a tota l'àrea de marjal hi apareix la incidència humana, encara que siga mínima. L'aprofitament del sòl és divers. A les partides de major elevació, sanejades

d'abans, és molt probable que no hi faltassen els productes hortícoles, el cànem (A.P.N.) i fins i tot el blat. Normalment als llibres només s'expressen els conreus constants i, així, apareix sobretot la figuera i també unes quantes parcel·les de vinya a l'Asseit (45 fanecades). L'Asseit és la zona més amplament al·ludida tant pel nombre de parcel·les com per la reiteració amb què apareixen ubicades amb locucions com «a les marjals de la Seyt» o bé expressant que «afronta en lo ayguachal» o que es troba «al corredor de la palafanga». D'altra banda és de suposar que hi hauria zones d'arrossar i les parts menys sanejades dedicades a pastures (Escolano, 1610, t. IV, col. 559).

La mida de les parcel·les seria relativament gran, segons es desprèn de l'elevada peita que pagaven. En les poques ocasions en què s'expressa la mesura, la peita és de la mateixa quantia que la pagada per la mateixa extensió de l'oliverar, encara que és sensiblement menor que la contribució de l'horta. De totes maneres, és evident que es tractava de terres apreciades i el gravamen que suportaven és senyal que eren profitoses. La xarxa de canals de drenatge constitueix sens dubte la base de l'estructura actual, tal com ho testifica el canemàs de camins i sèquies, la denominació dels quals s'ha conservat en bona mida fins ara.

Els segles XVIII i XIX. L'àrea transformada fins aleshores era, així i tot, petita en conjunt i força discontinua; ens trobem encara lluny d'un veritable sanejament que afectàs l'ampla zona de la marjal. Aquest problema es plantejarà amb insistència al llarg del XVIII i el XIX. Nules se'n fugí de l'aguda crítica de Cavanilles pel que fa a la salubritat de les aigües de l'Estany. Hi romanen encara en aquell moment «los marjales incultos [cap al NW del llac] por ser muy baxo el terreno y poco menos que anegado: vienen después otros más altos donde se crian judías, melones y hortalizas». No fa cap esment de l'arros, però resulta tan hipotètic pensar que no s'hi conreava com suposar que se li escapà aquest treball a Cavanilles, el qual no deixa de ressenyar que «Burriana tuvo también la desgracia de cultivar arrozos por algunos años» i que en feia dotze que s'havia prohibit de conrear-ne (Cavanilles, 1795, t. I, p. 160 i 107).

La necessitat de sanejar els aiguamolls es reflecteix amb major insistència en el XIX, tant per a guanyar terrenys conreables, fins i tot dedicant-los a l'arrossar (López Gómez, 1957), com per a evitar el paludisme. Això és el que registra l'acord de l'ajuntament de Borriana el 1891: en vista de les

nombroses invasions de paludisme es decideix destacar els terrenys pantanosos de la marjal de les Alqueries de Ferrer i es demana a Nules que faça el mateix a l'Estany «donde se cultiva arroz». A desgrat d'açò, segueixen les febres intermitents i el 1893 hom disposa el sanejament de la marjal de l'Estany «con el fin de dar corriente hasta el mar de aquellas aguas estancadas evitando en lo posible con esta medida la propagación de calenturas intermitentes». Açò fa pensar que la comunicació amb el mar ja no era tan fàcil com deixa entreveure Cavanilles un segle abans. (Roca, 1932, p. 509).

El sanejament es degué realitzar en aquests últims anys del XIX i principis del XX, tant a Borriana com a Nules. Al llarg de la costa assenyala Sarthou Carreres una sèrie de goles i sèquies de desguassament: Gola de Pinyes, Gola del Camí d'Onda, sèquia del camí «Lachiano», sèquia de Manuelillo a Borriana i sèquia de la Ratlla, Font Freda i Torrent, entre d'altres, a Nules (Sarthou Carreres, s. a., p. 761).

La marjal de Nules en l'actualitat. En el primer terç del present segle la marjal estava transformada pràcticament en la seua totalitat i bona part d'aquesta era dedicada al conreu de l'arros. Aquest és el moment en què l'arrossar arriba a un major eixamplament, persistint-hi junt amb el blat fins als anys setanta en què desapareix.

El cadastre de 1952 ofereix una visió molt detallada de la distribució de conreus i parcel·les en aquesta darrera època de l'arrossar. Les partides amb aquest conreu ens donen l'àrea que hom pot considerar com a domini de la marjal pròpiament dita, encara que en aquestes s'hi alterne l'arros amb d'altres conreus que demanen treballs previs de transformació, com se sap, consisteixen en l'apertura de rases més o menys amples, per al desguàs i l'acumulació de la terra que se'n treu en taules o llenques allargassades de terreny que roman així a major alçària.

Els conreus predominants eren l'arros i el blat. El taronger s'anà desenvolupant també en aquestes partides aproximadament de l'any 1955 ençà, en substitució del blat. Amb l'ajut del mapa que indica la situació de les distintes partides, podem fer algunes observacions a la vista del següent quadre del nombre de parcel·les i de les superfícies dedicades als diferents conreus a cadascuna d'elles. Només hem considerat els tres conreus més importants: arros, blat i taronger, car els fruiters únicament hi representen 68,9 àrees i el canyar 38,65 àrees.

PARTIDA	Arros (a)		Blat (a)		Taronger (a)		Improductiu (a)	
	parc.	superf.	parc.	superf.	parc.	superf.	parc.	superf.
l'Alcúdia	216	1.181,70	165	1.431,88	275	2.386,47	—	—
Gavara	60	274,52	28	127,96	70	319,90	—	—
Bovalar	499	2.149,54	232	767,29	59	754,11	19	73,75
El Pou	557	3.204,43	151	2.469,57	—	—	—	—
Serratella	175	1.511,34	235	2.168,98	47	787,24	49	1.138,60
Eretes	119	790,30	45	95,39	1	13,20	4	7,05
Brosquil	401	2.436,78	123	572,56	45	408,30	21	44,35
Rajoli	661	5.262,99	259	820,93	56	491,00	82	192,80
l'Esgarrat	7	82,40	9	111,90	—	—	4	183,20
l'Estany	12	200,80	3	44,95	—	—	21	334,65
TOTAL	2.707	17.094,80	1.250	8.611,41	553	5.160,22	198	1.974,40
Parcel·lació mitjana		6,32 a.		6,89 a.		9,33 a.		9,97 a.
% sobre el total conreat		52,05		26,22		15,71		6,01

El àrea dedicada a l'arros representa el 52 % de la superfície total conreada en aquestes partides. No hi havia una zona delimitada exclusivament per a l'arrossar, ans les

parcel·les d'arros alternaven amb el cereal, de manera que en aqueixa dècada la meitat aproximadament de la zona baixa hi havia sofert una notable transformació.

Segons quin conreu hi predomina, hom percep una gradació entre les partides. A les interiors, l'Alcúdia i l'Andana de Gavara, ja hi predomina el taronger sobre el blat i l'arrossar, mentre a la resta són aquests conreus i sobretot l'arròs els que s'imposen, excepció feta de la zona de la Serratella més alta i que inclou també part de la restinga sobre la qual es desenvolupa el poblat marítim actual.

De la dècada dels setanta ençà, la transformació de la zona s'accelera notablement. L'arròs hi desapareix per complet el 1964. Les parcel·les d'arrossar han estat sanejades del tot, obrint-hi les conegudes sèquies de drenatge i acumulant el fang per a crear la nova parcel·la de conreu.

L'aspecte que ofereix avui la marjal de Nules és, per tant, un paisatge de sèquies de desguàs que corren en direcció al mar travessades per d'altres més curtes i perpendiculars, cosa que dona lloc a una sèrie de llenques allargassades de terra negra de superfície bastant regular: normalment tenen entre 250 i 300 metres de llargària per 10 o 15 d'amplària. Les sèquies també presenten una amplària semblant entre tres i sis metres i entre un i dos metres de fondària.

Alguns conreus necessiten rec, d'altres no l'empren perquè la humitat és suficient. En cas de regar-se avui hom fa ús d'un petit motor que bombeja la mateixa aigua de la sèquia.

Naturalment aquestes llenques de terra solen estar dividides entre diversos propietaris. La dimensió de les parcel·les és infima, accentuant-se més, si fos possible, l'estructura general de la parcel·lació del terme. Açò es deu, entre altres causes, a la mentalitat camperola: en les herències, a voltes, es reparteixen els horts, en canvi és gairebé constant el costum de dividir la marjal. Hem considerat així d'interès ordenar les parcel·les de l'esmentat cadastre en grups segons llur tamany, perquè hom pugua observar els percentatges preponderants. De totes maneres el que es reflecteix aquí són les subparcel·les, és a dir, un propietari sol tenir-ne dues o tres de veïnes que es podrien considerar com una de sola, però s'ha realitzat aquesta subparcel·lació a causa que són dedicades a conreus diferents.

PARCEL·LACIÓ

Àrees	Arròs (%)	Blat (%)	Taronger (%)
menys de 1	3,33	13,09	—
1-3	23,06	32,94	6,25
3-5	25,32	17,30	12,50
5-10	29,85	22,48	37,50
10-15	10,83	7,72	17,78
15-20	4,03	3,71	11,05
20-25	2,14	1,36	7,69
25-30	0,78	0,48	2,40
30-35	0,20	0,19	2,40
35-40	0,21	0,19	1,92
40-45	0,08	0,09	—
45-50	—	0,09	—
més de 50	0,12	0,29	0,48

Aquesta estructura pot considerar-se actualitzada, perquè les divisions que ha pogut sofrir es compensen amb la unificació de les subparcel·les en realitzar-se el sanejament.

Els conreus actuals són normalment d'horta i fruiters. Fa pocs anys s'intensificà el conreu de pereres amb mires a llur comercialització; aquest intent, però, no va reeixir; la collita s'acumulava en uns pocs dies i no s'hi trobava una eixida comercial rendible. Ara per ara les zones que no han estat dedicades als arbres fruiters (presseguer, pomera, prunera i perera) són ara domini del taronger o bé les marjals més baixes s'han conservat per a hortalisses destinades al consum domèstic.

Urbanització. L'aspecte urbanístic que ofereix en l'actualitat la platja de Nules és fruit de l'interès, més o menys recent, per l'estímul i el turisme que s'hi ha abocat al llarg dels darrers anys en un vertader afany per la construcció d'habitatges de tipus familiar. Els inicis d'aquesta població estiuenca són més recents que a Moncofa (de tradició pescadora) o que a Borriana. El 1950 solament apareixen censades 61 vivendes i una població de 21 persones. Es tracta només d'edificacions pràcticament aïllades, que de moment mancaven de qualsevol tipus de serveis. L'any 1960 hi trobem ja 197 habitatges que passen a 430 el 1970 (I.N.E.).

El desenvolupament de la zona urbanitzada és allargassat del tot seguint la restinga; les cases s'alineen en un sol carrer amb la façana cara al mar i la porta de darrere que dona a l'antic camí litoral. Aquest camí és l'eix longitudinal únic que posteriorment s'urbanitzà, originant els tres segments d'avinguda o passeig marítim que existeixen en l'actualitat i que abasten quasi dos quilòmetres de llargària. El projecte d'urbanització tindrà un desenvolupament transversal a l'eix descrit, amb carrers en quadrícula de manera que en un futur l'àrea edificada s'expansionarà cap a la zona interior, amb la qual cosa hom preveu que part de la marjal es veja afectada per una nova transformació, tant pel que fa als polígons urbanístics com per la xarxa d'accessos en projecte.

Les actuals vies del poblat marítim són els mateixos antics camins litorals o d'accés a la platja. Dos d'aquests hi corren paral·lels i dos provenen de l'interior. El camí de Serratelles té el seu origen en la carretera local de la Vall d'Uixó al mar i voreja la costa dels municipis de Moncofa i Nules amb una llargària de 4,2 km; segueix a aquest el camí del Serrallo que continua pel municipi de Borriana. Des del casc urbà de Nules aflueixen a la costa la carretera local de Nules (l'antic Camí de la Mar i Camí Nou) i el Camí del Cabeçol, ambdós de 5 km de llargària.

L'àrea estricta de l'Estany s'ha reduït a devers 7.000 m², si fa no fa. Al seu voltant hi ha terrenys entollats, alguns parcel·lats, però sense aprofitament agrícola.

El 1974 l'ajuntament de Nules va promoure un projecte de condicionament de l'Estany. Els treballs de dragat s'han desenvolupat en aquests darrers anys; el 1977 es projectà un eixamplament del dragat de 4.355 m² amb una profunditat mitjana de 2 metres. En finalitzar-se les obres abraçarà una superfície que triplicarà l'àrea ocupada avui i que absorbirà els terrenys semipantanosos del voltant. L'eixida per la gola a penes es modificarà, car actualment la comunicació és quasi idèntica a la del projecte mitjançant la sèquia del Rajolí. La transformació pensada es troba dins del conjunt urbanístic general de la platja que preveu la creació i manteniment d'aquest lloc semi-natural amb la intenció que s'aprofite de port recreatiu.

AGRAÏMENT

Agraesc a la secció d'Urbanisme de l'Ajuntament de Nules les notes sobre el projecte de l'Estany que m'han estat amablement facilitades.

FONS I BIBLIOGRAFIA

- A.R.V. (Arxiu del Regne de València), *Varia* 821, f. 56-57.
- A.D.C. (Arxiu de la Diputació de Castelló), *Capatró peiter de la vila de Nules*, Històrica, 40 i 41.
- A.S.T. (Arxiu de la Seu de Tortosa), *Señor Obispo*, caixó 1, n.º 4.
- A.S.V. (Arxiu de la Seu de València), *Pergamins* 1211 i 1823.

- A.P.N. (Arxiu Parroquial de Nules), *Protocolos notariales de Francès San-
chis*, 1596 i 1628.
- ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B. (1969): *Diccionari català-valencià-
balear* Mallorca.
- CAVANILLES, A. J. (1795-1797): *Observaciones sobre la Historia Natural
Geografía, Agricultura, Población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid,
reed. Graf. Soler. Valencia, 1972.
- ESCOLANO, G. (1610): *Década primera de la Historia de Valencia*, ed. fac.
Publicacions del Dpt. d'Història Moderna de la Univ. de València, 1972.
- ESTEVE GALVEZ, F. (1956): La villa romana de Benicató. *Penyagolosa*, 2,
Castelló.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO (1938): Cartografía Militar de España, Hoja
641 III esc. 1:25.000.
- I.N.E. *Nomenclator de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades
de población*. Anys 1950, 1960 i 1970.
- LÓPEZ GÓMEZ, A. (1957): Evolución agraria de la Plana de Castellón, *Est.
Geogr.* t. XVIII, n.º 67-68, p. 309-360.
- MARIA, R. de (1935): El Repartiment de Burriana y Villareal. València.
Revista de Castellón, (1883) t. III n. 72, p. 369-371.
- ROCA Y ALCAIDE, F. (1932): *Historia de Burriana*. Castellón.
- ROSSELLÓ, V. (1969): *El litoral valencià*, València, L'Estel.
- ROSSELLÓ, V. (1975): El medio geográfico-geológico dels Estanys de
Almenara y su habitat arqueológico. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueo-
logía Castellonense*, n. 2, p. 14-21.
- SARTHOU CARRERES, C. (s.a.): *Geografía del Reino de Valencia.
Provincia de Castellón*. Barcelona.
- VEGAS, R., GOY, J., ZAZO (1974): Mapa geológico de España, esc.
1:50.000. Explicación de la Hoja 669 Castellón 28 p., 1 mapa geol. pleg. f. t.
- VICENT, J. (1977): En torno a AD NOULAS. En: *La Vilavella*, Valencia,
p. 155-162.

Rebut, juny 1978.